

ابوالمحاسن فاسی که زاویه فاسیه را در تطوان ساخت و خود و پسرش محمد عربی فاسی (د ۱۰۵۲/ق ۱۶۴۲م) در آن تدریس کردند، اشاره کرد (حجی، ۱۳۳/۱، ۲۴۶). از دانشمندان دوره حکومت شریفان، باید به علی سجالماسی، محمد مخشان شفشاونی و عبدالعزیز زیاتی که به تطوان منسوب‌اند، و نیز به دو دانشمند بزرگ یعنی عبدالوهاب فاسی و محمدبن یحیی معروف به مذبحی - که به اواخر عصر شریفان سعیدیه متعلق‌اند - اشاره کرد (نک: حجی، ۳۱۸-۳۱۹). بعضی شریف ادیسی را هم به تطوان منسوب کرده‌اند (نک: سوسه، ۲/۲۷۵).

آثار تاریخی متعددی در تطوان وجود دارد؛ از جمله: ۷ دروازه، ۳۶ مسجد و مکان مقدس، مسجد اعظم، کاخ قدیمی و جز آن. به جای مسجد اعظم قدیم که گنجایش نمازگزاران را نداشت، در ۱۲۲۳/ق ۱۸۰۸م مسجد بزرگ‌تری ساخته شد. کاخ قدیمی سلطان در سده ۱۷م ساخته شده، و در ۱۹۴۸م نوسازی گردیده است. خزانه عامه (کتابخانه عمومی) تطوان با نسخه‌های خطی قدیمی که فهرست آنها را احمد مکناسی در ۶۰۲ صفحه، در ۱۹۵۲م تنظیم کرده است، نیز از جمله آثار فرهنگی این شهر است (نک: حجی، ۱۲۳-۱۲۴، ۲۴۷؛ زیاده، ۱۱۷، ۱۱۹؛ «تطوان»، npn: بریتانیکا، همانجا).

مأخذ: ابن ابی زرع، علی، انیس المطرب، رباط، ۱۹۷۲م؛ ابن خلدون، العبر؛ ابن عبدالمنعم، حمیری، محمد، الروض المعطار، به کوشش احسان عباس، بیروت، ۱۹۷۵م؛ ابو عبید بکری، المسالك و الممالک، به کوشش وان لون و ا. فره، تونس، ۱۹۹۲م؛ ادیس، ه. ر. الدولة الصنهاجیة، ترجمه حمادی ساحلی، بیروت، ۱۹۹۲م؛ ادیس، محمد، نزهة المشتاق، به کوشش فؤاد سزگین، فرانکفورت، ۱۴۱۲/ق ۱۹۹۲م؛ الترمذی، سامح عزیز، الاتراک العثمانيون فی افريقيا الشمالية، ترجمه محمودعلی عامر، بیروت، ۱۴۰۹/ق ۱۹۸۹م؛ اوزون چارشیلی، اسماعیل، حتی، تاریخ عثمانی، ترجمه وهاب ولی، تهران، ۱۳۷۰ش؛ حجی، محمد، جولات تاریخی، بیروت، ۱۹۹۵م؛ خطاب، محمود شیت، قادة فتح المغرب العربی، بیروت، ۱۳۹۳/ق ۱۹۷۳م؛ زیاده، نقولا، افریقیات، لندن، ۱۹۹۱م؛ زبیب، نجیب، المغرب و الاندلس، بیروت، ۱۴۱۵/ق ۱۹۹۵م؛ سلاوی، احمد، الاستقصاء، به کوشش جعفر ناصری و محمد ناصری، دارالبیضاء، ۱۳۷۶/ق ۱۹۵۶م؛ سوسه، احمد، الشریف الادیسی فی الجغرافیه العربیه، بغداد، ۱۹۷۴م؛ لئون افریقی، وصف افریقیا، ترجمه محمد حجی و محمد اخضر، بیروت، ۱۹۸۳م؛ مونس، حسین، تاریخ المغرب و حضارته، بیروت، ۱۴۱۲/ق ۱۹۹۲م؛ نیز:

Abun-nasr, J. M., *A History of the Maghrib*, Cambridge, 1971; *Africa, A Handbook*, ed. C. Legum, London, 1965; *Britannica*, 1989; *Britannica Atlas*, London, 1992; Cornevin, R., *Histoire de l'Afrique*, Paris, 1976; EI¹; *Encyclopaedia of the Orient*, lexicorient.com/e.o/tetouan.htm; Julien, Ch. A., *Histoire de l'Afrique du nord*, Paris, 1964; Latham, J. D., «The Reconstruction and Expansion of Tetuan», *Arabic and Islamic Studies in Honor of Hamilton A. R. Gibb*, ed. G. Makdisi, Leiden, 1965; Reclus, E., *Nouvelle géographie universelle*, Paris, 1886; «Tetouan», *universidad de Granada*, www.ugr.es/~ghailan/titawen.html. پرویز امین

از دو بخش تشکیل شده است که هم از نظر زبانی و هم از نظر مفهومی با یکدیگر تفاوت دارند:

در بخش اول، از ضمائر مخاطب جمع مؤنث استفاده شده است و در بازگشت به صدر آیه پیشین (یا نساء النبی)، مخاطب آن به وضوح همسران پیامبرند. در این بخش چنین آمده است: «و در خانه‌ها تان آرام گیرید و مانند جاهلیت پیشین خود آرایی مکنید و نماز به پای دارید و زکات دهید و از خدا و رسول فرمان برید».

در بخش دوم، ضمائر به مخاطب جمع مذکر تبدیل شده‌اند و این حکایت از آن دارد که مخاطبان این بخش نسبت به بخش پیشین تفاوتی یافته‌اند؛ دست کم بخشی از مخاطبان مردان هستند و برخلاف بخش اول آیه و سیاق آیات قبل و بعد، مخاطبان همسران پیامبر (ص)، یا دست کم فقط همسران پیامبر (ص) نیستند (زرکشی، ۱۹۷/۲). در این بخش چنین آمده است: «خدا چنین می‌خواهد که پلیدی را از شما اهل بیت (پیامبر) ببرد و شما را تطهیر نماید».

بر اساس برخی روایات، سبب نزول این آیه ارتباط استواری با حدیث کساء دارد. در حدیث کساء آمده است که این آیه در خانه ام سلمه همسر پیامبر (ص) نازل شده است و به هنگام نزول، علی، فاطمه، حسن و حسین (ع) در آنجا حاضر بوده‌اند. پیامبر اکرم (ص) به هنگام نزول آیه، این ۴ تن را فراخواند، کساء یا پارچه‌ای را که بر آن نشسته بود، بر سر خود و این ۴ تن کشید و دعا کرد که «خداوندا این ۴ تن اهل بیت من‌اند و آنان را از هر پلیدی به دور ساز». حتی زمانی که ام سلمه از پیامبر (ص) پرسش کرد که آیا او نیز در زمره اهل بیت محسوب خواهد شد، با این پاسخ که «تو از همسران پیامبری و تو بر خیری»، در عمل پاسخ منفی دریافت کرد. حدیث کساء افزون بر منابع امامیه، در منابع روایی و تفسیری اهل سنت نیز وارد شده است (برای امامیه، نک: کتاب سلیم، ۲۹۸؛ ابن بابویه، کمال، ۲۷۸، الخصال، ۴۰۳؛ طوسی، ۲۶۴، ۵۶۵؛ برای اهل سنت، نک: ترمذی، ۳۵۱/۵؛ ابویعلی، ۳۴۴/۱۲، ۴۵۶؛ طبری، ۸/۲۲؛ حاکم، ۴۵۱/۲؛ طبرانی، ۵۳/۳؛ ابویشر دولاپی، ۱۰۸). نقل عروه بن زبیر مبنی بر نزول آیه در خانه عایشه (ابن سعد، ۱۹۹/۸)، در منابع دیگر تأیید نشده است.

فارغ از حدیث کساء، در تفسیر اهل بیت در این آیه ۳ قول اصلی وجود دارد: قول نخست که امامیه بر آن تکیه دارد و نه تنها در روایات بسیاری از ائمه امامیه، که از سوی برخی از صحابه و تابعین نیز تأیید شده است، مقصود از اهل بیت همان ۴ تن یاد شده هستند (مثلاً نک: کلینی، ۲۸۷/۱؛ طبری، ۸-۶/۲۲). قول دوم که بر مبنای سیاق آیات استوار است، مقصود از اهل بیت را همسران پیامبر (ص) دانسته است و این سخنی است که

تطهیر، عنوان آیه ۳۳ از سوره احزاب (۳۳) که ناظر بر فضیلت اهل بیت پیامبر (ص) و تطهیر آنان است. در سراسر این آیه گروهی از نزدیکان پیامبر (ص) مخاطب قرار گرفته‌اند؛ آیه

در آیه از باب اختصاص، ندا، مدح یا بدل باشد (نک: ابوالقیاس، ۱۹۳/۲؛ مکی، ۵۷۸/۲؛ قرطبی، ۱۸۲/۱۴؛ سیوطی، الاتقان، ۳۱۳/۲).

آیه تطهیر در طی سده‌های متمادی همواره مورد توجه مفسران و به ویژه عالمان امامی بوده، و افزون بر آنکه در طی کتب تفسیر (ذیل آیه) و کلام (ذیل عصمت و به طور کلی مباحث امامت) از آن بحث شده، کتب مستقلاً نیز درباره آن نوشته شده است (نک: آقابزرگ، ۵۰/۱، ۴۸۳/۲، جم:؛ از آن جمله است: «الحساب المطیر فی تفسیر آیه التطهیر» از قاضی نورالله شوشتری (د ۱۰۱۹ق) که در *مجله تراثنا* (۱۴۱۵ق، شه ۳۸-۳۹) به چاپ رسیده است؛ و *جلاء الضمیر فی حل مشکلات آیه التطهیر* از محمدعلی بحرانی (آقابزرگ، ۱۲۴/۵). به اینها باید دهها اثر از معاصران را نیز افزود.

مآخذ: آقابزرگ، *الذریعة*؛ ابن ابی شیبہ، *عبدالله، المصنف*، به کوشش کمال یوسف حوت، ریاض، ۱۴۰۹ق؛ ابن بابویه، *محمد، الخصال*، به کوشش علی‌اکبر غفاری، قم، ۱۳۶۲ش؛ *همو، کمال‌الدین*، به کوشش علی‌اکبر غفاری، تهران، ۱۳۹۰ق؛ *همو، معانی الاخبار*، به کوشش علی‌اکبر غفاری، قم، ۱۳۶۱ش؛ ابن خزیمه، *محمد، الصحیح*، به کوشش محمد مصطفی اعظمی، بیروت، ۱۹۷۱م؛ ابن سعد، *محمد، الطبقات الکبری*، بیروت، دارصادر؛ ابن کثیر، *تفسیر القرآن العظیم*، بیروت، ۱۴۰۱ق؛ ابویشر دولابی، *محمد، الذریعة الظاهرة*، به کوشش سعد مبارک حسن، کویت، ۱۴۰۷ق؛ ابوالقیاس عکبری، *عبدالله، التبیان فی اعراب القرآن*، به کوشش علی محمد بجاوی، قاهره، داراحیاء الکتب العربیة؛ ابویعلی، *احمد، المسند*، به کوشش حسین سلیم اسد، دمشق، ۱۴۰۴ق/۱۹۸۴م؛ احمد بن حنبل، *المسند*، قاهره، ۱۳۱۳ق؛ بغوی، *حسین، معالم التنزیل*، به کوشش خالد عک و مروان سوار، بیروت، ۱۴۰۷ق/۱۹۸۷م؛ بیضاوی، *عبدالله، انوار التنزیل*، به کوشش عبدالقادر عرفات حسونه، بیروت، ۱۴۱۶ق/۱۹۹۶م؛ ترمذی، *محمد، السنن*، به کوشش احمد محمدشاکر و دیگران، قاهره، ۱۳۵۷ق/۱۹۳۸م؛ جصاص، *احکام القرآن*، به کوشش محمد صدیق قحماوی، بیروت، ۱۴۰۵ق/۱۹۸۵م؛ حاکم نیشابوری، *محمد، المستدرک علی الصحیحین*، به کوشش مصطفی عبدالقادر عطا، بیروت، ۱۴۱۱ق/۱۹۹۰م؛ زرکشی، *محمد، البرهان فی علوم القرآن*، به کوشش محمدابوالفضل ابراهیم، بیروت، ۱۳۹۱ق؛ سیوطی، *الاتقان*، به کوشش محمدابوالفضل ابراهیم، قاهره، ۱۳۸۷ق/۱۹۶۷م؛ *همو، الدر المنثور*، بیروت، ۱۹۹۳م؛ شوکانی، *محمد، فتح القدیر*، بیروت، داراحیاء التراث العربی؛ طباطبایی، *محمد حسین، المیزان*، بیروت، ۱۴۱۷ق؛ طبرانی، *سلیمان، المعجم الکبیر*، به کوشش حمدی بن عبدالمجید سلفی، موصل، ۱۴۰۴ق؛ طبری، *التفسیر*، بیروت، ۱۴۰۵ق؛ طوسی، *محمد، الامالی*، قم، ۱۴۱۳ق؛ *قرآن کریم*؛ قرطبی، *محمد، الجامع لاحکام القرآن*، به کوشش احمد عبدالعلیم بردونی، قاهره، ۱۳۷۲ق؛ *کتاب سلیم بن قیس*، به کوشش محمدباقر انصاری، قم، ۱۴۱۵ق؛ کلینی، *محمد، الکافی*، به کوشش علی‌اکبر غفاری، تهران، ۱۳۹۱ق؛ مسلم بن حجاج، *الصحیح*، به کوشش محمدفؤاد عبدالباقی، قاهره، ۱۹۵۵م؛ مکی بن ابی طالب، *مشکل اعراب القرآن*، به کوشش حاتم صالح ضامن، بیروت، ۱۴۰۵ق. محمد انصاری

تَطِيلَه (به اسپانیایی: تودلا^۱)، شهری در شمال اندلس و از مراکز مهم قلمرو مسلمانان در این سرزمین. تطیله کنونی در ۷۰ کیلومتری شمال غربی سَرَقُسطه (ساراگوسا)، در ساحل چپ رود

از برخی صحابه و تابعین چون عکرمه، مولای ابن عباس نقل شده است (همو، ۹-۸/۲۲؛ ابن کثیر، ۴۸۴/۳؛ سیوطی، الدر...، ۶۰۳/۶). قول سوم که کوشش در جهت جمع میان سیاق همسران پیامبر(ص) و عدول از ضمیر مؤنث به مذکر دارد، بر آن است که مقصود از اهل بیت، هم همسران پیامبر(ص) و هم گروه خاص یعنی علی و فاطمه(ع) (گاه همراه با حسن و حسین(ع)) هستند. این قول نزد مفسران اهل سنت از شهرت بیشتری برخوردار است (طبری، ابن کثیر، همانجاها؛ شوکانی، ۲۸۰/۴). اما قول چهارم، قول نادری منتسب به زید بن ارقم از صحابه است که براساس آن، مقصود از اهل بیت، خانواده بزرگ پیامبر(ص) شامل آل عباس و آل علی و آل عقیل، و نه همسران پیامبر(ص) است که خداوند دادن زکات به آنان را تحریم کرده است (احمد بن حنبل، ۳۶۷/۴؛ ابن ابی شیبہ، ۴۲۹/۲؛ مسلم، ۱۸۷۳-۱۸۷۴؛ ابن خزیمه، ۶۳-۶۲/۴). در حالی که قائلان به قول اول به نصوص مروی از ائمه و نیز بر عدول در ضمیر تکیه دارند، مدافعان قول دوم افزون بر سیاق به برخی استدلالات دیگر مانند سبب نزول بودن همسران پیامبر(ص) و اینکه سبب نزول الزاماً باید داخل در موضوع آیه باشد، تکیه داشته‌اند (مثلاً ابن کثیر، همانجا؛ بیضاوی، ۳۷۴/۴؛ قس: طباطبایی، ۳۱۱-۳۱۲).

«رجس» در آیه تطهیر اغلب به معانی گناه، عمل زشت و به طور کلی پلیدی در عمل تفسیر شده است، و تنها مجاهد تابعی مکه است که رجس را به معنای شک گرفته است (مثلاً نک: جصاص، ۳۳/۴؛ ابن بابویه، *معانی*... ۱۳۸؛ بغوی، ۵۲۸/۳). فهم مفسران از معنای رجس نیز به شدت وابسته به فهم آنان از مرجع اهل بیت است. برای آنان که اهل بیت را ناظر به ۴ تن دانسته‌اند، رجس شامل هر قسم از پلیدی است و بردن رجس و تطهیر، امری تکوینی و ناظر به معصوم بودن از تمام زشتیهاست. این قول مشهور نزد امامیه است. برای آنان که اهل بیت را ناظر به همسران پیامبر(ص) یا شامل آنان نیز دانسته‌اند، تطهیر اهل بیت امری تشریحی است و ناظر به آن است که همسران پیامبر(ص) باید پیش از دیگران مراقب اعمال خود باشند و خود را از هرگونه پلیدی دور نگاه دارند (نک: تفاسیر، ذیل آیه). در قول زید بن ارقم، رجس آشکار ناظر به دریافت زکات است، از آنجا که زکات «چرک اموال» تلقی می‌شده است (نک: مسلم، ۷۵۴-۷۵۳/۲؛ حاکم، ۵۵۱/۳).

از نظر مباحث قرآن‌شناسی، باید توجه داشت که بخش دوم آیه تطهیر، با هر تفسیری که از آن صورت گیرد، تفاوت قابل ملاحظه‌ای از نظر مرجع ضمائر آن، یا دست کم از نظر الفاظ با آیات قبل و بعد خود دارد.

پیچیدگی موجود درون آیه تطهیر، گاه برخی مباحث نحوی را نیز برانگیخته است، از جمله اینکه منصوب بودن «اهل البيت»

1. Tudela